

موضوع: آثار و فواید و جودی حضرت مهدی (عج) در عصر غیبت

مقدمه

از آنجا یک حکومت های خود کار و ستمکار و سردم داران جبهه ای شرک و نفاق، در طول تاریخ به خوبی در یافته بودند که فرایند توسعه حکومت و استحکام و فرایند نظام دیکتاتوری شان، بستگی کامل به فقدان و اضحلال ایمه نور و سفیران الهی دارد، لذا با تمام نیرو و امکانات در جهت براندازی نظام الهی و به مسلخ کشاندن منادیان و منذران پایگاه توحیدی گام برداشتند، تا بدین وسیله از حوزه نفوذ مکتب حیات بخش اسلام و تعالیم نورانی آن جلو گیری نموده، و سوار بر مرکب هوی و هوس، مروج و بنیان گذار تبعیض و نا برابری، شرک، نفاق و بی هویتی و ... باشند، این حقیقت بی نیاز از برهان و با یک سیری کلی در تاریخ انبیاء (ع) و ایمه اطهار (ع) و پیروان آنها محرز و آشکار می گردد.

بدون شک زندگی سیاسی و اجتماعی امام هادی و امام عسکری (ع) از این سیاست شوم استثناء نبوده و می بینیم که حاکمان جور - عباسیان و امویان - شرایط و احوال را بر این خاندان بزرگ، ظلمانی و تاریک نموده و حتی زندگی شخصی و حرکات جزئی آنها را دقیقاً زیر نظر داشتند، زیرا آنان مصمم بودند که منبع جوشان ولایت و امامت را با شهادت امام عصر (عج) قطع نموده، و با خاموش ساختن این نور الهی، خود را برای همیشه از اضطراب و دغدغه فکری راحت سازند، بر همین اساس است که زمینه سازی برای غیبت امام عصر حتی قبل از تولدش، توسط شخص پیامبر مکرم اسلام و حضرت علی (ع) و سایر ایمه (ع) آغاز می گردد،^۱ و در مقاطع مختلفی از تاریخ اسلام، جریان غیبت امام زمان، فلسفه ها و فواید و جودی آن حضرت بازگو می شود، و خوشبختانه اندیشمندان فرهیخته اسلام نیز در این عرصه سهم گرفته و حتی قبل از ولادت ایشان و پدر بزرگوارش، کتب گران سنگ در مورد غیبت و فرایند آن تدوین و به یادگار گذاشته اند، که از جمله می توان به علی بن حسن بن محمد طامی طاطری، علی بن عمر اعرج کوفی، ابراهیم بن صالح افمطی و فضل بن شاذان نیشابوری و ... اشاره کرده.^۲

بنابراین مساله غیبت امام زمان (ع) و مباحث پیرامون آن، از جمله آثار و فواید و جودی حضرت، در عصر غیبت، و اینکه اصولاً امام غائب چه نقشی را می تواند در جامعه بشری ایفاء نماید؟ سابقه تاریخی و ریشه عمیق دینی دارد. که از سوی افراد مختلف مطرح و پاسخ های متناسب و فراخور آنها در متون دینی ارائه شده است. در این مقاله سعی شده است که با رویکرد به منابع اسلامی و روایی، این مساله - آثار و فواید و جودی امام در عصر غیبت - مورد تحقیق و باز شناسی قرار گیرد.

سابقه بحث و منشاء پیدایش آن :

همانگونه که در مقدمه ذکر گردید ، مساله غیبت و مباحث پیرامون آن از جمله فواید و آثار وجودی حضرت مهدی (ع) در عصر غیبت ، ریشه دینی و تاریخی دارد و هنگامیکه پیامبر(ص) و امامان پیشین از مهدی (ع) ، سخن از غیبت طولانی او می فرمودند همواره این پرسش مطرح می شد که امام غایب چه فواید و آثاری می تواند داشته باشد ؟ و آنها با فراخور فهم افراد پاسخ گفته و به نفوذ شخصیتی و نورافشانی آن حضرت از پشت پرده غیبت اشاره می کردند ، که در ادامه به فراز های آن پرداخته خواهد شد .

اما آنچه که مهم است و تاثیر اصلی در بحث ما و روشنگری آن دارد ، شناسای عوامل و زمینه های پیدایش این گونه مباحث است ، که بایک دید کلی می توان دو عامل را بعنوان بستر و منشاء شکل گیری و پدید آمدن این گونه پرسمان در مورد غیبت امام زمان معرفی کرد :

الف : سطحی و محدود بودن حوزه معرفتی بشر نسبت به جایگاه قدسی امامت .^۳

ب : برداشت نادرست از معنای غیبت و تصویر غیر واقع بینانه از آن :

تحلیل و توضیح این دو عنصر، نیازمند ، ارزیابی تلقی ما از وظایف امام و غیبت او می باشد ، زیرا از یک سو ماخیال می کنیم وظایف امام (ع) منحصر است در . مدیریت جامعه ، ایراد خطبه ، ردشبهه ، گفتن مساله و اجرای حدود الهی و ... ، طبیعی است که اعمال و انجام این گونه امور و تکالیف ، متوقف است بر حضور امام در میان جوامع بشری ، امامی که از انتظار مخفی شده و مردم او را نمی بینند و یا نمی شناسند چه اثر وجودی می تواند داشته باشد ؟ در حالیکه حقیقت امام و جایگاه بلند و نقش آسمانی او در نظام آفرینش ، بسیار بالا تر و عظیم تر از این امور است ، زیرا امام به تعبیر روایات (متصل به مبدء آفرینش) ، (واسطه فیض الهی) (سنگرگاه آسمان و زمین) ، (هسته مرکزی عالم امکان) ، جلوه از انوار الهی) و خورشید فروزان جهان انسانیت و معنویت است .^۴

و در مورد چنین موجود ارزشمندی ، غیبت و حضور ، آشکار و پنهان مفهومی ندارد ، زیرا پیوسته از دستگاه الهی ، نیرو و انرژی ، حرکت و گرمی ، برکت و فیض کسب کرده و به جهان سرد و خاموش افاضه می نماید .

و از سوی دیگر ، غیبت امام (ع) به معنای قطع ارتباط کامل ایشان با جامعه بشری ، و یا تبدیل شدن وجود امام به یک روح نامرئی و یا امواج ناپیدا و (اتری) - چنانچه پاره ای از فرق گمراه چنین توهم کرده اند .^۵ نیست ، (بلکه معنای غیبت امام (ع) این است که او در میان مردم زندگی می کند و مردم

وی را می بینند ولی نمی شناسند و از یک زندگی طبیعی برخوردار است.^۶ و این حقیقت از امان پیشوایان دینی به وضوح قابل استفاده است، که به جلوه های از آن می پردازیم:

۱- امام صادق (ع) در این زمینه می فرماید: (صاحب هذا الا مرتد دینهم و یمشی فی اسواقهم و بطاء فرشهم ولا یعرفونه حتی باذن الله ان بعرفهم نفسه)

امام عصر (ع) در میان ایشان رفت و آمد می کند، در بازار های ایشان راه می رود و بر فرش آنها قدم می نهد، اما او را نمی شناسند، تا زمانی که خداوند اجازه دهد حضرت خود را معرفی نماید)^۷

۲- علی (ع) نیز در این رابطه فرموده است: (حتی اذا غاب المتغیب من ولدی عن عیون الناس و باح الناس بفقدته، و اجمعوا ان الحجته ذاهبته و الامامته باطلته... فورب علی ان حجتها علیها قائمته، ما ثبته فی طرقاتها، داخله فی ذورها و تصورها جواله فی شرق الارض و غربها، تسمع الکلام و تسلّم علی الجماعه تری و لا تری الی الوقت)

هنگامی که امام غایب از نسل من، از دیده ها پنهان شود، و مردم با غیبت او از حدود شرع بیرون روند، توده ای مردم خیال کنند که حجت خدا از بین رفته و امامت باطل شده است. سوگند به خدای علی که در چنین روزی، حجت خدادار میان آنها است، در کوچه و بازار آنان گام برمی دارد و در خانه های آنها وارد می شود در شرق و غرب عالم به سیاحت می پردازد و سلام می کند، او مردمان را می بیند، ولی مردم با روز معین او را نمی بینند.^۸ [شاید مراد از ندیدن مردم با توجه به سایر روایات، دیدن توام با شناخت باشد] چنانچه شیخ طولی (ره) نیز از دومین نائب خاص حضرت - محمد بن عثمان العمری - نقل می کند که ایشان فرمود:

(والله ان صاحب هذا الا تر لخطر الموسم کل بته یری الناس و یعرفهم، و یردنه و لا یعرفونه) به خدا قسم امام عصر، هر سال در موسم حج حضور می یابد، در حالیکه ایشان مردم را می بیند و می شناسد، اما مردم با اینکه ایشان را می بینند ولی نمی شناسند.^۹

بنابر این غیبت امام به معنای قطع ارتباط کامل ایشان با امت اسلامی و جامعه بشری نیست، بلکه او در اجتماعات حاضر می شود و در میان مردم زندگی کرده و با آنها ارتباط دارد، منتهی عمومی مردم حضرت را نمی شناسند، و این ارتباط در هر برهه از تاریخ مکانیزم خاص دارد، چنانچه در زمان غیبت صغری از طریق نائبان خاص، انجام می شد و حضرت از مجرای آنان به اصلاح عباد و تنظیم برنامه های دنیای و معنوی جامعه بشری و پاسخگویی به مشکلات و پرسشهای علمی و دینی آنها می پرداخت، و در غیبت کبری از طریق نائبان عام آن حضرت به سامان می رسد، یعنی در این ایام، هدایت و اداره مستقیم جامعه ای بشری، مساله تعلیم و تربیت، سیاست های کلی نظام اسلامی از

سوی امام زمان ، به فقهاء جامع الشرايط و نائبان عام آن و مقام عظمی ولایت تغویض شده است ، چنانچه (اسحق بن یعقوب می گوید : از عثمان بن سعید در، اولین نائب خاص حضرت مهدی (ع) خواستم نامه ای به آن امام (ع) برساند ، در ضمن نامه پرسیدم که در زمان غیبت به چه کسی مراجعه کنیم ؟ امام (ع) با خط مبارک خودشان فرمودند : (و امالحوادث الواقعة نارجعوا فیها الی رواه احادیثنا، فاینهم حجتی علیکم و انا حجتہ الله .) در حوادث و مشکلاتی که برای تان رخ می دهد ، به راویان احادیث ما مراجعه کنید ، زیرا آنان حجت من بر شما هستند و من حجت خداوندم .^{۱۰}

امام (ع) در این سند رسمی و تاریخی ، شاخصه و خابطه ای کلی برای عهده دار شدن امر حکومتی و ولایت الهی ، در راستای حفظ شریعت و قانون و عدالت اجتماعی را ، تبیین می دارد ، تا در هر عصر فردی شاخصی که آن خابطه از همه جهت و در همه ابعاد بر او صدق می کند ، تحت عنوان زعامت و مرجعیت ، عهده دار سامان دهی نظام اسلامی باشد ، و در فراز دیگری پدر بزرگوار ایشان – امام حسن عسکری (ع) – چنین دستور می دهد :

(فا مامن کان من الفقهاء صاینا نفسہ ، حافظا لدینہ ، مخالفا علی هواہ ، مطیعا لاقر مولا ، فللعوام ان یقلدوه)

آن دسته از فقهاء یکه خویشان دار، حافظ دین ، مخالف هوای نفس و مطیع امر پروردگار خود باشند ، مردم باید از آنها پیروی و متابعت نمایند .^{۱۱}

بدین ترتیب در می یابیم که امام علیه اسلام ، چیزی را فروگذار نکرده است ، و از ره پویان خط ولایت و امامت ، رهروی از مرجعیت و ولایت فقیه را در خواست کرده است .

زیرا (در دوران غیبت ، رفتار ولی فقیه برای ما حکم رفتار ایام معصوم (ع) را دارد .)^{۱۲}

پس با توجه به حقیقت امام و جایگاه شامخ امامت و تصویر صحیح و منطقی و معقول از معنای غیبت و ارتباط امام زمان (ع) با جامعه ای بشری – مستقیم و یا غیر مستقیم – ، چنین نتیجه می گیریم که غیبت و حضور در مورد ایمة نور مفهوم ندارد ، و همان برکاتی که در عصر حضور از ناحیه ای امام بر جامعه بشری اضافه می شد ، با اندک تفاوتی در عصر غیبت نیز اضافه می شود .

فواید و آثار وجودی حضرت مهدی (ع) در عصر غیبت :

همانطوریکه از مباحث قبلی روشن گشت ، اگر توجه به حقیقت امامت و جایگاه بلند امام و معنای واقعی و درست از غیبت او نمایم ، به این نتیجه دست می یابیم که وجود مقدس امام ، پنهان و آشکارا بر نمی تابد ، و جامعه بشری در زمان غیبت از نیوضات او بهره مند می شوند چنانکه در زمان حضور می شدند ، با این همه ، با استفاده از مصادر وحی به پاره ای از فواید وجودی امام مهدی (ع) در عصر

غیبت اشاره می‌نمایم، تا باشناخت بیشتر از مقام شامخ امام و آثار وجودی او و با الهام از روح بلندش، در مسیر عزت، اقتدار، سر بلندی اسلام و قافله‌ای تمدن بشری، گام‌های مثبتی برداشته، و زمینه‌ساز ظهور و طلوع آن بدر منیر و حاکمیت آموزه‌ها و ارزش‌های دینی و تحقق بخش و عده‌های الهی باشیم:

الف: امام کانون فیض الهی است

ب: امام خورشید پنهان و فروزنده است

ج: امام، آینده درخشان و پر از امید است

د: امام، ایجاد گر روحیه حماسه و مقاومت است

ه: امام، مایه رحمت الهی است

و: امام، ناظر اعمال و مراقب جامعه‌ای بشری است.

امام کانون فیض الهی است:

فایده وجودی امام را نباید منحصر نمایم در مسایل تربیتی، اجتماعی و تشریحی، بلکه یکی از فواید بسیار بزرگ و حیاتی وجود امام در جهان هستی، براساس بینش اسلامی این است که امام، جان جهان و قلب عالم امکان و واسطه فیض بین جهان و آفریدگار جهان است، چنانچه امام یک لحظه و او به صورت ناشناس در عالم هستی نباشد، جهان در هم فرو می‌ریزد و ساکنانش را بلعیده و همه به دیار نیستی رهنمون می‌شوند، و از این جهت، غیبت و حضور امام تفاوتی ندارد، و این حقیقت در احادیثی فراوانی از رسول گرامی اسلام (ع) و سایر سفیران الهی در مقام تبیین جایگاه حجت‌های الهی در نگهداری نظام هستی از فناء و نابودی، به تواتر به ما رسیده است که به نمونه‌های از آن اشاره می‌کنیم:

۱- پیامبر (ص) خطاب به علی (ع) فرمود: من و یازده تن از فرزندانم و توای علی. سنگرهای زمین هستیم، خداوند به وسیله ما زمین را استوار کرده که ساکنانش را در دل خود فرو نبرد، هنگامیکه دوازده فرزندم از روی زمین بروند، زمین ساکنانش را در دل خود فرو می‌برد و به آنها مهلت داده نمی‌شود.^{۱۳}

۲- علی (ع) نیز در مورد ضرورت وجود رهبران الهی در هر عصر و زمان می‌فرماید:
(اللهم بلی لا تخلوا الارض من قایم لله بحجته اماظاها مشهورا اما خایفا مغمورا، لئلا یبطل حجج الله و بیناته.)

آری خداوندا. زمین هیچ گاه از حجت الهی خالی نیست، که برای خدا بابرهان روشن قیام کند، یا آشکار و شناخته شده، یا بیمناک و پنهان، تا حجت خدا باطل نشود، و نشانه هایش از میان نرود.^{۱۴}

۳- امام باقر (ع) در همین رابط فرمود: (لوان الامام رفع من الارض ساعته لماجت ياهلها، كمايموج البحر باهله)

اگر یک ساعت امام از روی زمین برداشته شود زمین ساکنانش را در نوردد، آن چنانکه دریا - به همگام طوفان - ساکنانش را در می نوردد.^{۱۵}

۴- امام زین العابدین (ع) در یک روایت طولانی، نقش پیشوایان معصوم (ع) را بیان داشته و در فرازی از آن می فرماید: (و بنايمسك الارض ان تميد باهلهها، و بنا ينزل الغيث، و بنا ينثر الرحمة و يخرج برکات الارض، ولولا مافي الارض منالساخت باهلهها)

خداوند به وسیله ما نمی گذارد که زمین اهل خود را پریشان سازد، و به وسیله ما باران می فرستد، و به وسیله ما رحمتش را می گستراند، و به وسیله ما برکات زمین را خارج می سازد، و اگر نبود امامی از ما در روی زمین، زمین اهل خود را در کام خود فرو می برد.^{۱۶}

۵- امام هشتم در این باره فرموده است: (لوخلت الارض طرفته عين من حجة لساخت باهلهها) اگر زمین به مقدار یک چشم برهم نهادن، خالی از حجت باشد، اهل خود را در کام خود فرو می برد.^{۱۷}

همانگونه که ملاحظه کردید، این حدیث را (زمین از حجت خالی نمی ماند) راویان شقه و مورد اطمینان شیعه مانند صدوق و کلینی و ابوجعفر طولی، روایت کرده اند، و حتی محمد بن یعقوب کلینی در کتاب الحجته کافی بابی به عنوان: (الارض لا تخلو من حجة) قرار داده است.^{۱۸}

و علامه مجلسی نیز در بحار بابی را به عنوان: (الا خطرار الى الحجته وان الارض لا تخلو من حجة) گشوده و در آن احادیثی متعددی بدین مضمون ذکر کرده است.

امام خورشید پنهان و فروزنده است .

از روایات معتبر و مختلفی استفاده می شود که یکی از فواید مهم امام زمان (ع)، در عصر غیبت نور افشانی آن حضرت، همانند نور افشانی خورشید پشت ابر است، یعنی همانگونه که خورشید از پشت انبوه ابر و در هر شرایطی، موجودات طبیعی را از انجماد و مردگی بیرون آورده و آنها را به سوی کمال طبیعی خود به حرکت و جنبش در می آورد، امام (ع) نیز در جهان انسانیت نقش خورشید طبیعت را ایفاء می کند، و انسانها را از جمودی و خموشی و رکود و افسردگی که علایم موت اجتماعی است بیرون آورده و آن ها را به سر منزل سعادت و کمال الهی و جایگاه قدسی رهنمون می

شود، به فراز های از این روایات اشاره می کنیم: جابر از پیامبر گرامی (ص) سوال می کند: شیعه در زمان غیبت از وجود قائم فایده می برد؟ حضرت فرمود: (ای والذی بعثنی بانبوه الهم یتتفعون به و یتضئون بنور و لایته فی غیبتہ، کانتفاع الناس بآشمس وان جللها السحاب) بلی سوگند به پروردگاری که مرا به پیامبری برانگیخت، در دوران غیبتش از او نفع می برند و از ولایتش بهره مند می شوند، همانگونه که از خورشید به هنگام قرار گرفتن در پشت ابرها منتفع و بهره مند می شوند.^{۱۹}

۲- از امام صادق (ع) سوال شد: مردم چگونه از حجت نمائیب و پنهان استفاده می کند؟ حضرت فرمود: آن چنانکه از خورشید پشت ابر استفاده می کنند.^{۲۰}

(قال سلیمان: فقلت لجعفر الصادق (ع): کیف یتتضع الناس بالحجته الفائب المستور؟ قال: کما یتتفعون بآشمس اذا سترها سحاب)

۳- در یکی از توقیعات حضرت نیز خودش را به خورشید پشت ابر تشبیه کرده و می فرماید:

(واما وجهه الا نتضاع بی فی غیبتی کالشمس اذا غیبتها عن الابعار السحاب)

کیفیت استفاده از من در زمان غیبتم مانند استفاده از خورشید پشت ابر است.^{۲۱}

همانگونه که ملاحظه می کنید، در این اخبار، وجود مقدس امام زمان و نقش حیاتی ایشان در عصر غیبت به خورشید فروزان و جهان تابیب که در پشت ابر قرار می گیرد، اما پیوسته نور افشانی کرده و به جهان طبیعت و انسانیت حرارت و گرمی و حرکت و انرژی می بخشد تشبیه شده است، دانشمندان و محققان اسلامی برای این ارتباط و وجه تشبیه و جوه و لطایفی را بیان کرده است،^{۲۲} که هر کدام می تواند موقعیت امام و اشعه معنوی و فلسفه وجودی او را در عصر غیبت مبرهن و آشکار سازد که به پاره ای از آن و جوه اشاره می کنیم:

وجه تشبیه امام غائب (ع) به خورشید پشت ابر:

۱. بر اساس قانون خلقت و نظام عالم طبیعت، در میان هر مجموعه از موجودات جهان، محور و هسته مرکزی وجود دارد که عامل بقای آن مجموعه از موجودات می باشد، مثلا خورشید طبق هیئت جدید، محور کرات دیگر (عطارد، زمین، مریخ، مشتری، زحل، اورانوس ف نپتون، پلوتون) می باشد، که اینها در مدارهای منظمی به دور خورشید می گردند، و عامل بقای این چرخش، جاذبه و دافعه می باشد و سپس، بگونه که اگر یک لحظه جاذبه خورشید قطع شود، زمین و سایر منظومه ها، هستی خود را از دست داده و محور نابود خواهند شد، زیرا بر اساس هیئت جدید تنها عامل بقای کرات همان جاذبه خورشید و تعادل آن با نیروی گریز از مرکز آنها است.^{۲۳} پس موقعیت خورشید در منظومه شمسی بسیار حساس و حیاتی است.

و همانگونه که دانسته شد، قلب عالم امکان و هسته مرکزی جهان انسانیت که شریف ترین موجود جهان هستی است، وجود مقدس امام زمان (ع) است و جهان انسانیت به دور آن آفتاب پشت ابر می چرخد، از اینجا است که تشبیه امام غائب (ع) به خورشید فروزان در لسان روایات روشن می شود، زیرا به تعبیر پیشوایان دین، اگر یک لحظه پیوند جامعه بشری و نظام هستی از آن نور الهی و هسته مرکزی قطع شود همگی محکوم به فنا و سقوط می باشند (لولا الحجته لساخت الارض باهلها)^{۲۴} (بقائه بقیت الدینا و بینة رزق الوری و بوجوده شبیت الارض و اسماء)^{۲۵}

بر اثر گوهر وجود امام است که هستی بقاء دارد، و به برکت اوست که موجودات از مواهب الهی استفاده می کنند، و در پرتو وجود مقدس اوست که آسمان و زمین پابرجا است.

۲- ابر هرگز نمی تواند جلو نور افشانی خورشید را سد کند، زیرا که خورشید از پشت انبوه ابر، گرما و حرارت و انرژی لازم برای حیات طبیعت، رویش گیاهان و شکوفای گلها و... را به زمین می رساند (آثار حیات بخش خورشید در رشد و نمو موجودات و.... مخصوص زمانی نیست که نور آن مستقیماً سینه حیات و طبیعت می تابد بلکه بسیاری از این آثار - مانند تولید گرما رویش و رشد گیاهان، تولید انرژی لازم برای حرکت و حیات و... در زمان تابش نورمات خورشید از پشت ابرها نیز وجود دارد، اشعه معنوی وجود امام هنگامی که در پشت ابرهای غیبت پنهان است، دارای آثار گوناگونی است که با وجود متوقف شدن کلاس تعلیم و تربیت و رهبری مستقیم فلسفه وجودی او را آشکار می سازد.^{۲۶} بنابر این همانگونه که ابرها نمی توانند، جلو نور افروزی و منفعت رسانی خورشید طبیعت را بگیرد، ابرهای غیبت نیز ناتوان تر از آن است که مانع خورشید جهان معنویت از فیض رسانی شود، زیرا آفتاب جهان بشریت (امام عصر عج) پیوسته از دستگاه الهی نیرو گرفته و به جامعه انسانی اضافه می کند تا انسانها هم چنان پر خروش و پویا به سوی تکامل نهایی و سعادت ابدی رهنمون و در حرکت باشند.

۳- پوشاندن ابر اختصاص به کسانی که در زمین هستند، نه کسی که بر فراز ابر حرکت می کند، غیبت آن حضرت نیز برای کسانی است که به دنیا و طبیعت چسپیده اند، اما کسانی که بر ابر شهبوات و غبار هواهای نفسانی پا می گذارند و در آسمان معنویت پرواز می کنند هر لحظه که بخواهند در حضور هستند.^{۲۷}

و بر همین اساس است که از آغاز غیبت کبری تاکنون، بسیاری از عالمان روشن ضمیر و پاکباخته، در آسمان معنویت پاهای گذاشته و به رشته ولایت وصل شدند و از سر چشمه زلال علم امامت و حکمت و

فیض حضور امام عصر (عج) سیراب و بهره مند گشتند ، که فرایند آنها در کتبت معتبر ، تدوین و نگارش شده است .^{۲۸}

۴- موقعی که خورشید زیر ابر پنهان است ، مردم پیوسته انتظار دارند که ابر های تیره برکنار و خورشید تابان با نور خود حیاتی تازه در موجودات بدهد ، شیعیان نیز در زمان غیبت امام خود انتظار دارند که وی جلوه نموده و ابر های تیره روزی را پراکنده سازد و جهان را حیات تازه بخشد .^{۲۹} این همه احادیث و گفتاری که از سوی پیشوایان دین پیرامون فضیلت انتظار و استقامت در خط ولایت و امامت و دعا و نیایش در جهت تسریع فرج مهدی موعود ، و ایجاد حکومت واحد جهانی رسیده است ، بیانگر همین مطلب است .

۵- همانطوریکه نفع خورشید عمومیت دارد و همه از نور او بهره مند می گردند ، اکثر منافع که بر وجود امام (ع) مترتب است نیز ، عمومی است ، و هر کس به او توجه کند نورانی می شود ، لذا در بعضی از روایات در تفسیر آیه کریمه (من کان فی هذه اعمی فهو فی الاضرة اعمی و اضل سیلا) (ابراء ، ۷۷) آمده هر کس دیدی نداشته باشد که امام خود را در این جهان بی بیند ، مسلما در آخرت هم نابینا و راه را گم کرده است .^{۳۰}

امام آینده درخشان و پر از امید است :

عقیده به امام غائب و ظهور عدالت گستر او و ایجاد حکومت جهانی و پیروزی شایستگان و پابرهنگان ، موجب قوت و قدرت روحی جامعه بشری و آرمانی و مانع از تسلط یاس و ناامیدی است ، و به راستی امید به آینده درخشان و تحقق حکومت توحیدی است که روحیه تلاش و فداکاری را در انسان زنده کرده و روزنه را به عصر درخشان و نفوذ روح بخش قوانین الهی می گشاید .

(ایمان به مهدی غائب و انتظار فرج و ظهور امام زمان مایه امیدواری و آرامش بخش دل‌های مسلمین است و این امیدواری یکی از بزرگترین اسباب موفقیت و پیشرفت در هدف می باشد ، هر گروهی که روح یاس و ناامیدی خانه دلشان را تاریک نموده باشد و چراغ امید و آرزو در آن نتابد ، هر گز روی موفقیت را نخواهند یافت .)^{۳۱}

ایمان افراد به امام غائب باعث می شود که آنها خود را جدای از امام ندانسته و همواره رابطه شان را با حضرت مستحکم نموده و پایگاه امامت را پناهگاه امن و منبع نور و هدایت به سوی آینده روشن بدانند ، هم چنان که خود آن حضرت و سایر هادیان نور ، به این ویژگی اشاره و می فرمایند :

۱- در روایت که از امام باقر (ع) در تفسیر این آیه مبارکه نقل شده: (یا ایها الذین آمنوا ، اصبروا و صابروا و رابطو و اتقو الله لعلکم تفلحون) حضرت می فرماید: (ای اصبروا علی اداء لافرایض ، و صابروا تمدوکم ، و رابطوا امامکم المنتظر)
برانجام واجبات صبر نمائید ، و در برابر دشمنان تان پایدار باشید ، و پیوند خود را با امام منتظر تان مستحکم نمائید .^{۳۲}

۲. در فراز دیگر نیز امام باقر (ع) بیان دارد: (ان الله تبارک و تعالی جعلنا حجتہ فی ارضه و امانا فی الارض لاهل الارض ...)

همانا خداوند ما را حجت خود در زمین ، و وسیله امنیت و امان برای آنها قرار داده است .^{۳۳}

۳. امام صادق (ع) نیز می فرماید: (نحن امان لاهل الارض ، كما ان النجوم امان لاهل اسماء...)

ما آرامش بخش ساکنان زمین هستیم همانطوریکه ستارگان امان هستند برای اهل آسمان .^{۳۴}

۴. خود امام غائب در توقیع شریف شان می فرماید: (و انی لامن لاهل الارض کمان النجوم امان لاهل اسماء) .^{۳۵}

بنابراین خود این موضوع که امام حی و زنده داریم و سر انجام به اذن الهی ظهور خواهد نمود و جهان را پر از عدل و داد خواهد کرد ، اثر روانی فوق العاده در زنده نگهداشتن امید در دلها و وادار ساختن افراد به خود سازی و آمادگی لازم برای حرکت و انقلاب و رسیدن به آن وضع مطلوب ، دارد ، و باعث بالندگی و رشد و نشاط جامعه انسانی خواهد شد . لذا است که: (مهدی (ع) برای طوفان زدگان کشتی شکوفه و غریقان گرداب های فتنه در دوران بربریت مدرن ، ساحل امن امید است ، و این امید ، و هدیه کننده آن حقی بس عظیمی برگردن آدمیان دارد ، به قول گوستاولوبون: (بزرگترین خدمت گذاران عالم همان اشخاصی هستند که توانسته اند ، بشر را امیدوار نگاه دارند)^{۳۶}

امام ایجاد گر روحیه حماسه و مقاومت است :

بدون شک مهمترین عاملی که باعث شده مسلمان ها از ابتدای غربت اسلام تاکنون از جنگ و مبارزه و خروش ، در برابر بیدادگران و اهریمنان بدمنش ، یک قدم کوتاه نیابند ، و پیوسته با آنها در ستیز باشند ، اعتقاد به ظهور امام غائب و مساله انتظار است ، یعنی امید به فرا رسیدن ایام طلائی و تحقق وعده های الهی و طلوع آفتاب ولایت ، استقرار و پیروزی حکومت ناب اسلامی بر کفر و استکبار جهانی است ، که مسلمانان را از دیر باز در برابر حوادث شکننده و مظالم که از سوی حکومت های بنی امیه و بنی عباس و جنگ های صلیبی و طالبانی و انواع خشونت علیه شیعیان اعمال می شد شکیبیا و پایدار نگهداشت .

آری همین نوید ها و باور ها ، موجب شد که مسلمانان علیه نظام های استعمارگر در قالب سپاه مهدی (ع) و رسیدن به وضع مطلوب به مبارزه و پیکار بر خیزند و از حریم علوی و پایگاه ولایت و فقاقت و مرجعیت عاشقانه دفاع نمایند و جان دهند و در نتیجه افتخارات و پیروزی های فراوانی به ارمغان آورند امیر بیان مولای عارفان علی بن ابیطالب (ع) بعد از تبیین و تصویر کلی زمان غیبت امام زمان (ع) و فتنه های شوم که واقع می شود ، در ضمن که دستور العمل و سفارش های لازمی را ارائه داده ، می فرماید :

(ثم یشحدن فیها قوم شحد القین النعل ، تجلی باتنزیل ابصارهم و یرمی با بفسیر فی مسامعهم و یفقون کاس الحکمه بعد الصبوح)

(به برکت وجود امام آن عصر ، دسته ای از مردم برای رفاع از دین آماده و تیز می شوند ، چنانچه شمشیر و تیر به دست آهنگر تیز می گردد ، چشم آنها به وسیله قرآن روشن شده و تفاسیر و معانی قرآن در گوش شان گفته می شود ، ثبت و روز از امام حکمت و علوم الهی سیراب می شوند .^{۳۷} بنابراین یکی از فواید وجودی امام غائب (ع) ایجاد روحیه مبارزه و ایثار و شهادت طلبی در برابر ظلم و طاغوت ها می باشد ، و بدیهی است هر جامعه و امتی که دارای چنین روحیه و ویژگی باشد ، همیشه روبه رشد و بالندگی خواهد بود ، چون پیروز های خود را مرهون آمادگی روحی ، دفاعی ، بافراهم کردن امکانات و تلاش می داند .

امام مایه ای رحمت الهی است :

از مصادر اسلامی به خوبی استفاده می گردد که وجود مومن و انسان های شایسته در جامعه بشری ، موجب نزول رحمت و برکت است و به پاس شعاع وجودی آنها خطرات و بلاها از سایر افراد و نیز دفع و رفع می شود ، و با دعای آنان برکات معنوی و توفیقات الهی نصیب جامعه گشته و از مواهب و الطاف بیکران خداوند بهره مند می گردند . (بله نه تنها خداوند متعال انسان شایسته و صالح را حفظ می کند و به او برکت می دهد و دعایش را اجابت کرده ، بلاء ها را از او دور می سازد بلکه خیر و برکت وجود او را شامل ریگران ، فرزندان ، اهل محل و بلکه اهل کشور او می سازد و به پاس وجود ارزشمند او ، بلاء ها را دفع می سازد .)^{۳۸}

این حقیقت از زبان ایمه نور این گونه باز تاب یافته است :

۱- پیامبر مکرم اسلام (ص) خطاب به ابوذر می فرماید : (یا ابا ذر ، ان الله یصبح بصلاح العبد ولده ، و ولد ولد ، ویحفظه فی دویره و الدور حوله ما دام فهم)

(ای ابوذر ، خداوند با صالح بودن شخص ، فرزندان ، و فرزندان فرزندان او را اصلاح می کند ، و او را در خانه اش و نیز آنان را که در خانه های مجاور او هستند حفظ می کند ، مادام که او در میان آنان است)^{۳۹}

۲. امام باقر (ع) در این رابطه می فرماید : (لا یصیب قرینه عذاب و فیها سبعة من المومنین) در قریه ای که هفت مومن در آن باشد عذاب نخواهد رسید .^{۴۰}

۳. در فراز دیگر باز حضرت می فرماید : (ان الله لیدفع بالمومن الواحد من القریته الفناء) خداوند به وسیله یک مومن ، فناء و نابودی را از قریه برمی دارد .^{۴۱}

پس وقتی مومن وجودش این فواید و برکات را داشته باشد ، طبیعی است که وجود امام فواید و برکاتش بسیار عظیم و با اهمیت است زیرا که (امام ابری باران زا ، و بارانی پیوسته و یکریز و آسمان سایه گستر و زمین فراخ و چشمه جوشان و برکه و گلستان است . امام ، امینی دوست و پدری مهربان و برادر بی نظیر و مادری دلسوز فرزند خرد سال خویش و پناهگاه بندگان است .)^{۴۲}

گفتمان بین امام عصر (عج) و خادمش ابونصر ، موید همین مطلب است :

(دخلت علی صاحب الزمان ، فقال : علی با لصندل الاحمر ، فاتیته ثم قال اتعرفنی ؟ فقلت نعم ، قال : من انا ؟ فقلت انت سیدی و ابن سیدی ، فقال : یس عن هذا سالتک ، قال طریف : فقلت جعلت فداک نسرلی ، قال : انا خاتم الاوصیاء و بی بدفع الله البلاء عن اهلی و شیعتی .)

به محضر امام زمان شرفیاب شدم ، فرمود برای من صندل قرمز بیاور ، آن را آوردم فرمود : مرا می شناسی ؟ گفتم آری ، فرمود : من که هستم ؟ عرض کردم شما مولا و آقای من و فرزند مولا و آقای من هستید ، حضرت فرمود : من این را نپرسیدم (منظورم این نبود) طریف می گوید ، گفتم فدایت شوم - منظور شما را نمی دانم - برایم شرح دهید . حضرت فرمود : من ختم کنند : اوصیاء هستم ، خداوند به وسیله من ، بلاء را از اهل من و شیعیان من دفع می کند .^{۴۳}

پس وجود امام - و لو اینکه غائب باشد - مایه رحمت و برکت و سعادت و بهره مندی است .

امام ناظر اعمال و مراقب جامعه ای بشری است :

یکی از فواید و آثار مهم مصلح موعود در عصر غیبت را ، می توان نظارت ایشان بر اعمال و رفتار جامعه ای بشری و مراقبت او از وضعیت و شرایط حاکم بر آنها ، نام برد ، زیرا (طبق اعتقاد عمومی شیعه که در روایات بسیار زیادی در منابع مذهبی آمده است ، امام بطور مداوم ، در دوران غیبت ، مراقب حال پیروان خویش است ، و طبق یک الهام الهی از وضع اعمال آنها آگاه می گردد و به تعبیر

روایات همه هفته برنامه اعمال آنها به نظر او می رسد و از چگونگی رفتار و گفتار آنها آگاه می گردد
(۴۴).

مساله نظارت و مراقبت پیامبر(ص) و ایمه مهدی (ع) از اعمال و کردار انسانها، جایگاه ویژه در متون دینی، دارد. و بابی مستقل را تحت عنوان: (باب عرض الا اعمال علی و نبی(ص) والایمه) ^{۴۵} گشوده است و احادیث فراوانی را در این زمینه از لسان گهر بار رهبران دین نقل کرده اند، در این جا به ذکر یک نمونه اکتفاء می کنیم: (عن یعقوب بن شعیب قال: سالت ابا عبدالله (ع)، عن قول الله عزوجل: (وقل اعملوا فسیبری الله عملکم و رسوله و المومنون) قال: هم الایمه) یعقوب بن شعیب گوید: از امام صادق (ع) راجع به قول خدای عزوجل: الگو عمل کنید: خداوند و فرستاده او مومنان، اعمال شما را می بیند) پرسیدم، حضرت فرمودند، مراد از مومنین ایمه (ع) هستند. ^{۴۶}

مساله نظارت امام (ع) بر اعمال، به درجه ای از اهمیت قرار دارد که منتظران واقعی، سعی می کنند، بیشتر مواظب کردار و رفتارهای فردی و اجتماعی خویش باشند، و در راستای اصلاح نفس و پیشرفت و اقتدار و عزت جامعه ای اسلامی، قدم های موثری برداشته و احکام و آموزه های دینی را در تمام مراحل حیات و برنامه های زندگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و... مو به مو پیاده نمایند، آری اثر روانی و تربیتی نظارت بر اعمال، پیوسته مورد توجه علماء اخلاق و دانشمندان اسلامی بوده و آن را امری فوق العاده ارزیابی نموده است: (مساله عرض اعمال اثر تربیتی فوق العاده ای در معتقدان به آن دارد، زیرا هنگامی که من بدانم علاوه بر خداوند که همه جا با من است، پیامبر(ص) و پیشوایان محبوب من همه روز یا همه هفته از هر عملی که انجام می دهم، در هر نقطه و هر مکان اعم از خوب و بد، همه آگاه می شوند، بدون شک بیشتر رعایت می کنم و مراقب اعمال خود، خواهم بود.) ^{۴۷}

مراقبت و نظارت حجت الهی علاوه بر اینکه تقوی و وارستگی و سالم سازی جامعه بشری را در پی دارد، باعث می شود که رهروان مکتب توحید، به بازسازی و تقویت انگیزه و تلاش و فداکاری بیشتر در راستای محقق شدن و عده های الهی و حکومت جهانی مهدی موعود (عج) بپردازد، زیرا جامعه ای که معتقد به یک منبع عظیم و تکیه گاه نیرومندی است که آنها نگذاشته و در کوره راه ها رهبری نموده و پایان بخش این حرکت و انتظار نستوهانه خواهد بود، آرامش بیشتری بدست آورده و از انرژی و توان و امکانات بالا تری، برخوردار خواهد شد.

موید این مدعی گفتار دل انگیزی است که از شخص آن حضرت به ما رسیده است:

(ایا غیر مهلین لمراعاتکم و لا ناسین لذکرکم ، ولولا ذالک لنزل بکم اللاء و احطلمکم الاعداء)
ما از رسیدگی و سر پرستی شما کوتاهی نکرده و یاد شما را از خاطر نبرده ایم ، که اگر جزء این بود
دشواریها و مصائب بر شما فرود می آمد و دشمنان شما را ، ریشه کن می نمودند .^{۴۸} پس مهر بیکران
امام زمان (ع) پیوسته بر شیعیان سایه گستر است .

نتیجه گیری :

با توجه به اینکه امامت با لا ترین منصب الهی ، و امام متصل به مبدء آفرینش جهان هستی است و در
آسمان معنویت نقش خورشید طبیعت را ایفاء می کند ، و اصولا هستی به طفیل وجودی او بقاء دارد ،
برکات و رحمت و مواهب الهی ، در پرتو وجود مقدس او سرازیر می شود ، پرونده اعمال و سر
نوشت بندگان الهی و حیات معنوی آنها ، زیر نظر مبارک امام عصر (عج) تنظیم و رقم می خورد ،
مسایل مردم و جامعه بشری توسط نایبان عام آن حضرت و مقام عظمای ولایت ، تبسیر و به سامان می
رسد ، و آنها تربیت و تعلیم هدایت و اداره مستقیم جامعه بشری و تعیین سیاست های کلی نظام
اسلامی را به عهده دارند ، می توان این گونه نتیجه گرفت : که چنین موجود ارزنده و توانای که جهانی
را در حیط قدرت خود به سوی کمال الهی و آرمانهای والای بشری ، سوق می دهد ، پنهان و آشکارا
ندارد و همان فواید و آثاری که در زمان حضورش ، به جهان انسانیت اضافه می شد در زمان غیبت نیز
اضافه می گردد ، زیرا امام مافوق این گونه امور مادی است ، و جلوه از انوار الهی و از آن منبع نیاز
نیرو می گیرد و به جهان اضافه می نماید ، و روایاتی که می گفت : اگر امام و قائم از بین برود ، اثری
از عالم نمی ماند . مویذ همین مدعی است ، زیرا مادیات و امکانات مادی در پرتو معنویات و در
راستای گسترش و توسعه ارزشهای متعالی اسلام قابل استفاده است . و به راستی جهانی بدون امام و
حجت و واسطه الهی ، همانند انسان بدون روح می ماند ، همانگونه که کالبد بی روح ، نشاط و
بالندگی و حرکت بسوی کمال خود را از دست داده و ارزش ندارد ، هستی بدون امام نیز دچار
افسردگی و مردگی و انجماد شده و ارزشمید نخواهد بود ، بنابر این فواید امام (ع) در زمان غیبت بی
شمار است . به امید روزی که خورشید پر فروغ امامت و ولایت ، طلوع کرده و جهانی بی فروغ را نور
و گرمی و صفای بیشتری بخشد .

در غمت ای گل وحشی من ای خسرو من

جور مجنون بهرم ، تیشه فرهاد کشم

مردم از زندگی بی تو که با من هستی

طرفه سری است که باید بر استاد کشم

سال‌ها می‌گذرد، حادثه‌ها می‌آید
انتظار ترج از نیمه خرداد کشم^{۴۹}

-
- ^۱ - محمد بن ابراهیم، نعمانی، کتاب الغیبه، ص ۱۰۷. به بعد، انتشارات بصیرتی، قم، بی تا.
- ^۲ - سید شامر، هاتم الصمیدی، در انتظار ققنوس، ترجمه مهدی علیزاده، ص ۱۷، قم، موسسه امام خمینی (ره) ۱۳۷۹.
- ^۳ - جوادی، آملی، عصاره خلقت، ص ۸۲، قم، اسراء، ۱۳۷۸.
- ^۴ - محمد بن یعقوب، کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۲۸۶، نشر فرهنگ، بی تا و بی سیم، و ره که تحف العقول، ترجمه صادق حسن زاده، ص ۷۹۸، قم، ال علی، چاپ دوم، ۱۳۸۲.
- ^۵ - ابراهیم، امینی، داد گستر جهان، شفق، ۱۳۷۶، ص ۸۶ و ص ۲۰۸.
- ^۶ - مکارم، شیرازی، پاسخ به پرسشهای مذهبی، چاپ اول، قم، امام علی، ۱۳۷۷، ص ۲۲۳.
- ^۷ - نعمانی، کتاب الغیبه، بصیرتی، قم، ص ۱۶۴، بی تا.
- ^۸ - سلیمان، کامل، یوم الخلاص، ص ۱۱۱، بیروت، اعلمی، چاپ ششم، ۱۴۱۵.
- ^۹ - محمد بن الحسن، الطولی، کتاب الغیبه، ص ۲۲۱ چاپ دوم، قم، بصیرتی، ۱۴۰۸، ه.ق.
- ^{۱۰} - محمد بن الحسن، عاملی، وسایل الشیعه، ج ۱۸، ص ۹، ج ۹، ص ۱۰۱، بیروت، لبنان، بی تا.
- ^{۱۱} - وسایل الشیعه، ج ۱۸، باب ۱۰، ج ۲۰، ص ۹۵.
- ^{۱۲} - محمد تقی، مصباح یزدی، آفتاب ولایت، ص ۷۲، قم، موسسه امام خمینی (ره)، چاپ دوم، ۱۳۸۳.
- ^{۱۳} - کتاب الغیبه، شیخ طولی، ص ۱۳۹.
- ^{۱۴} - نهج البلاغه، ترجمه، محمد رشتی، ص ۶۶۱، قم، نسیم، چاپ دوم، ۱۳۷۹.

- ۱۵ - شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۱، ص ۲۰۲، تهران، ۱۳۹۵.
- ۱۶ - سلیمان بن ابراهیم، قندوزی، ینابیع الموده، ج ۱ ص ۷۵، قم، ۱۴۱۶.
- ۱۷ - شیخ صدوق، علل اشراعیع، ص ۱۹۹ چاپ نجف / ۱۳۵۸.
- ۱۸ - اصول کافی، ج ۱، باب الحجته.
- ۱۹ - محمد باقر، مجلسی، بحار، ج ۵۲، ص ۹۳، تهران، مکتبه الاسلامیه، ۱۳۹۳.
- ۲۰ - بحار الانوار، ص ۹۲، ج ۵۲.
- ۲۱ - صافی گلپایگانی، منتخب الاثر، ص ۳۳۸، قم، حضرت معصومه (س)، ۱۴۱۹، ه ق چاپ اول.
- ۲۲ - همان، ص ۳۳۶.
- ۲۳ - علی اکبر، مهدی پور، او خواهد آمد، ص ۱۴۷، قم، رسالت، ۱۳۷۹.
- ۲۴ - اصول کافی ج ۱ باب الحجته.
- ۲۵ - مفاتیح الجنان، دعای عدینه، ص ۱۵۶، فرهنگ، ۱۳۷۰.
- ۲۶ - مهدی پیشوای، سیره پیشوایان ص ۷۱۸، قم، امام صادق، ۱۳۷۶.
- ۲۷ - جوادی، آملی، عصاره خلقت، ص ۸۳، قم، اسراء، ۱۳۷۸.
- ۲۸ - ر-ک - بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۱۵۱ و... چاپ دوم، بیروت / ۱۴۰۳، ه و ج ۵۱.
- ۲۹ - صافی گلپایگانی، منتخب الاثر، ص ۳۳۷، پاورقی.
- ۳۰ - همان / .
- ۳۱ - ابراهیم، امینی، دادگستر جهان، ص ۱۵۷، شفق، چاپ شانزدهم، ۱۳۷۶.
- ۳۲ - سید هاشم، بحرانی، البرهان، ج ۱، ج ۴، ص ۳۳۴، تهران، آفتاب، بی تا.
- ۳۳ - کمال الدین، ج ۱، ص ۲۰۴.
- ۳۴ - منتخب الاثر، ص ۳۳۶.
- ۳۵ - کتاب الفیته، شیخ طولی، ص ۱۷۷.
- ۳۶ - سید ثامر، هاتم، العمیدی، در انتظار ققنوس، ترجمه و تحقیق مهدی علیزاده، قم، موسسه امام خمینی (ره)، ۱۳۷۹، ص ۲۷۳.
- ۳۷ - نهج البلاغه، به قلم فیض الاسلام، ص ۴۵۸ خطبه ۱۵۰.
- ۳۸ - محمد تقی، مصباح یزدی، ره توته، ص ۱۳۵، موسسه آموزشی امام خمینی (ره) قم، چاپ دوم / ۱۳۷۶.
- ۳۹ - سید هاشم، محلاتی، وصیتهای رسول خدا و ایمه، ص ۸۸، نشر فرهنگ، چاپ اول، ۱۳۷۶.
- ۴۰ - محمد بن یعقوب، کلینی، اصول کافی، ص ۳۴۶، ج ۳، تهران، نشر فرهنگ.
- ۴۱ - همان، ص ۳۴۶.
- ۴۲ - تحف العقول، ترجمه صادق حسن زاده، ص ۷۹۹، قم، آل علی، چاپ دوم، ۱۳۸۲.
- ۴۳ - بحار الانوار، ج ۵۲، ص ۳۰.
- ۴۴ - ناصر مکارم، شیرازی حکومت جهانی مهدی، قم، نسل جوان، چاپ یازدهم، ۱۳۸۰، ص ۲۲۶.
- ۴۵ - اصول کافی، ج ۱، ص ۳۱۸.
- ۴۶ - اصول کافی، ج ۱، ص ۳۱۸.
- ۴۷ - ناصر مکارم، شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۸، ص ۱۲۸، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۳.
- ۴۸ - محمد باقر، مجلسی، بحار، ج ۵۳، ص ۱۷۴، بیروت، ۱۴۰۳.
- ۴۹ - دیوان حضرت امام، (قدس سره)، ص ۱۵۴.